

EKONOMINIŲ NUSIKALTIMŲ PĖDSAKŲ SUSIDARYMO YPATUMAI

Doc. dr. Ryšardas Burda

Mykolo Romerio universiteto Teisėsaugos fakulteto Kriminalistikos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 11
Elektroninis paštas krk@mruni.lt

Pagrindinės sąvokos: kriminalistika, baudžiamasis procesas, ekonominiai nusikaltimai, nusikaltimo pėdsakai, modus operandi, nusikaltimo mechanizmas, įtariamasis.

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjami aktualūs ekonominių nusikaltimų tyrimo metodikos klausimai. Nusikaltimų ikiteisminio ekonominių nusikaltimų tyrimo metodikos pagrindą sudaro jų kriminalistinė charakteristika. Vienas svarbiausių kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos elementų yra nusikaltimo darymo būdas, kurio požymiai atsispindi nusikaltimo pėdsakuose. Beje, pėdsakuose atsispindi ne tik nusikaltimo darymo būdas, bet ir nusikaltimo situacijos, įtariamojo asmenybės bruožų bei pasikėsinimo dalyko ypatumai.

Pirmoje straipsnio dalyje nagrinėjami bendri pėdsakų formavimosi dėsniumai. Tai nusikaltimo mechanizmo ir darymo būdo specifikos išskyrimas. Pastarojo dalyko sistema nėra griežta ir darymo būdo elementai priklauso nuo ekonominio nusikaltimo rūšies, įtariamojo funkcijų įmonėje ir kt.

Antroje dalyje nagrinėjamas pasikėsinimo dalykas ir ekonominių nusikaltimų kriminalistinių pėdsakų susidarymas. Ekonominių nusikaltimų pėdsakų susidarymui įtakos turi tradiciniai kriminalistiniai pėdsakai, kurių formavimasis darant šiuos nusikaltimus nors ir nėra išskirtinis, tačiau, atsižvelgiant į pasikėsinimo dalykus, ant kurių jie susidaro, keičiasi šių pėdsakų paieškos ir tyrimo taktika.

Trečioje straipsnio dalyje apžvelgiama įrankių ir priemonių įtaka ekonominių nusikaltimų pėdsakų formavimuisi.

Taip pat šiame straipsnyje nagrinėjami norminio veiklos modelio ir nusikaltimo darymo būdo sąsajos ir skirtumai kaip pagrindas įtariamojo nusikalstamai veiklai ištirti.

Dėsniumai

Bendri pėdsakų susidarymo bei radimo dėsniumai ir pėdsakų susidarymo mechanizmas [4, p. 97–99] būdingi visų rūšių ir grupių nusikaltimų pėdsakų susidarymo procesui, įskaitant ir ekonominius nusikaltimus, tačiau ar ekonominių nusikaltimų pėdsakai yra kitokio pobūdžio?

Kriminalistikoje nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos klasifikacija nėra nusistovėjusi. Siūlomoje nusikaltimų kriminalistinės klasifikacijos „piramidėje“ [5, p. 29–30] teorinio modelio – grupės – rūšies – porūšies – konkretaus nusikaltimo aprašymas – sistemoje, kalbant apie ekonominių nusikaltimų kriminalistinę charakteristiką, trūksta dar vienos grandies.

Jeigu grupei priskirsime nusikaltimus ekonomikai, tai žemesniam lygiui – rūšinei kriminalistinei charakteristikai – turėtume priskirti tokius atskirus nusikaltimus kaip kontrabanda, mokesčių vengimas ir pan. Minėti nusikaltimai grupuojami pagal stambesnę pažeidžiamąjį objektą – verslo tvarką ir mokesčių sistemą. Taigi turėtume papildyti S. Matulienės klasifikaciją dar vienu kriminalistinės charakteristikos lygiu – atskirų nusikaltimų pogrupių kriminalistine charakteristika. Mūsų atveju tai bus nusikaltimai ūkininkavimo tvarkai, nusikaltimai finansų sistemai ir kt.

Ekonominiai nusikaltimai pagal bendrąsias nusikaltimo rūšies bei pogrupių kriminalistines charakteristikas, ypač pagal nusikaltimo darymo būdą, yra skirtingi. Iš šios pogrupės nusikaltimų galima išskirti: gamybinius nusikaltimus (netikrų pinigų bei vertybinių popierių gaminimas, valstybinių, visuomeninių ir akcinių bendrovių pagamintų vertybių grobimas, turto pasisavinimas arba iššvaistymas, ir pan.) su uždraustu, nelegaliu verslu susijusius nusikaltimus (operacijų su pinigais ar vertybiniais popieriais taisyklių pažeidimai, kontrabanda ir pan.), finansinio pobūdžio nusikaltimus (apgaulingas apskaitos tvarkymas, mokesčių ir įmokų vengimas ir pan.) ir tam tikrus tarnybinius bei su tarnyba, reguliuojančia ekonomiką, susijusius (kyšininkavimas, papirkimas ir pan.) nusikaltimus.

Ekonominiuose nusikaltimuose pėdsakų susidarymui įtakos turi nusikaltimo pasikėsinimo dalykas, nusikaltimo įrankiai bei priemonės, ypač nusikaltimo aplinka. Reikia pabrėžti, kad daug tam tikrų nusikaltimų ekonomikai, ypač gamybinio pobūdžio, pėdsakų gali likti ir ant nusikaltimą padariusių arba vienaip ar kitaip su juo susijusių žmonių. Ant netikrų pinigų bei kitas vertybes – narkotikus, alkoholinius gėrimus ir kitus nelegalius gaminius gaminančių ar su nusikaltimu susijusių žmonių kūno, drabužių gali likti gamybinio pobūdžio makro- ir mikrodalelių.

Didelę reikšmę atskleidžiant ir tiriant nusikaltimus ekonomikai turi tai, kad visų jų pagrindiniai bruožai nusikaltimo pėdsakų susidarymo mechanizmo požiūriu yra panašūs. Ekonominiai nusikaltimai panašūs ir reikšmingos informacijos nešėjų požiūriu. Šį panašumą lemia profesionalios veikos ir nusikaltimo ryšiai bei šios profesinės veiklos dėsningumai [11, p. 386]. Sąlygiškai tuos dėsningumus galima pavadinti veiklos norminiais dėsningumais, nes, pasak V. Obraczco, profesinė veikla ekonomikoje atsiranda, vykdoma, keičiasi ir nutrūksta norminiu pagrindu.

Asmens profesinė veikla vykdoma naudojant pinigines lėšas, darbo įrankius, gamybos priemones, kontrolės įrenginius, žaliavas, pusfabrikačius, pagamintą produkciją, kitus daiktus bei gali būti nukreipta į šiuos dalykus. Ši veikla atspindi finansiniuose, techniniuose, technologiniuose, buhalteriniuose ir kituose dokumentuose. Visa tai stipriai paveikia informacijos apie nusikaltimą susidarymo ir atspindėjimo procesą.

Taigi neatsitiktinai tipiniais informacijos apie nusikaltimus ekonomikai laikmenomis ir šaltiniais laikomi:

- a) finansiniai, operatyviniai, techniniai, technologiniai ir kiti įmonės dokumentai;
- b) visi profesinės veiklos subjektai;
- c) įvairūs profesinėje veikloje funkcionuojantys materialūs objektai [11, p. 387].

Mūsų nuomone, ekonominių nusikaltimų pėdsakų susidarymo ypatybes lemia šios aplinkybės:

Pirmiausia – nusikaltimo darymo mechanizmas. Nusikaltimo ekonomikai dalyką ar jo pėdsakų dažnai galima rasti visuose nusikaltimo darymo etapuose: ruošiantis, darant nusikaltimą bei slepiant nusikaltimo pėdsakus. Tradicinių kriminalinių nusikaltimų (nužudymai, vagystės ir pan.) dalykas ne visada susijęs su visais nusikaltimo darymo etapais, pavyzdžiui, nužudymų atvejais nusikaltimo dalykas dažniausiai būna susijęs su nusikalstamų veiksmų atlikimu ir slėpimu, vagystės atveju – tik su nusikalstamų veiksmų atlikimu, todėl tiriant tradicinius nusikaltimus, nusikaltimo pasikėsinimo dalyko, o kartais ir įrankių bei priemonių pėdsakai dažniausiai atspindi tik nusikaltimo darymo etapą. Ekonominių nusikaltimų nusikaltimo dalykas, o dažnai ir įrankiai bei priemonės gali atspindėti visus nusikaltimo darymo etapus, t. y. ant šių objektų gali būti visų nusikaltimo darymo mechanizmo (etapu) pėdsakų [6, p. 56–57].

Antra – tai, kad ekonominių nusikaltimų pėdsakai dažnai yra kitokio pobūdžio nei tradiciniai (pirštų, kojų atspaudų, mikrodalelių ir pan.) pėdsakai, nors ir tokių tradicinių pėdsakų nemažai susidaro darant nusikaltimus ekonomikai. Nusikaltimams ekonomikai būdingesni technologinio (gamybinio) pobūdžio bei rašytiniai pėdsakai. Šių nusikaltimų specifiniai įrankiai ir priemonės ant pasikėsinimo dalyko dažniausiai palieka technologinio (gamybinio) proceso pėdsakų, o nusikaltimo eiga atspindi dokumentuose.

Trečia – tai, kad nusikaltimams ekonomikai būdingi norminio veiklos modelio nesilaikymo pėdsakai. Analizuojant veiksmus, atliekamus ekonomikoje, jos valdymo srityje bei lyginant šiuos veiksmus su atitinkamą veiklą reguliuojančiais norminiais aktais, nustatomas šių normų neatitikimas. Šių pažeidimų galima rasti įvairiuose dokumentuose, asmenų sprendimuose, pasikeitusiuose technologiniuose procesuose ir pan.

Ketvirta – tai, kad ekonominių nusikaltimų darymo aplinkoje yra daugiau pėdsakų, ypač rašytinių, suteikiančių informacijos apie nusikaltimo būdą, asmenis, įsivėlusius į nusikaltimo darymą.

Pasikėsimo dalykas ir pėsakai

Tradicinių pėsakų – pirštų atspaudų, įvairių užrašų, mikrodalelių ir pan. – gali atsirasti ant vertybių pakuotės. Jie leidžia nustatyti su šiais nusikaltimais susijusius asmenis, vietas, kuriose šios vertybės pagamintos, saugotos, ir pan.

Ant nusikaltimo pasikėsimo dalyko susidaro ir technologinio pobūdžio pėsakų, atspindinčių technologinį procesą ir jo ypatumus. Tai informacija apie vertybių kokybę, technologinio proceso baigtumą ar nebaigtumą, įrankius ir priemones, kuriais galėjo būti pagamintos vertybės, ir pan. Šie pėsakai padeda nustatyti įmonę, kurioje vertybės buvo pagamintos. Kai kuriais atvejais galima nustatyti net įmonės padalinį, įrangą, kuria jos buvo pagamintos, medžiagas, žaliavas, kokybę ir kieki, technologinio režimo pažeidimus ir pan. Pavyzdžiui, turto pasisavinimas ar iššvaistymas lengvosios pramonės įmonėse gali būti daromi įvairiose gamybos proceso stadijose, pavyzdžiui: a) gautas materialines vertybes (žaliavas) sandėliuojant ateljė, dirbtuvių, įmonių sandėlių patalpose; b) siuvant ar taisant drabužius ir avalynę; c) realizuojant pagamintą produkciją [12, p. 71].

Tiriant nusikaltimus ekonomikai, kurių nusikaltimo pasikėsimo dalykas yra įvairios vartojimo prekės, dažnai tenka naudotis specialiomis prekybos žiniomis [13, p. 68–71]. Aiškinant ikiteisminio tyrimo bylos aplinkybes, analizuojami įvairūs pėsakai, išlikę ant prekių ir juos lydinių dokumentų, todėl:

- a) lyginamos analogiškų prekių savybės;
- b) lyginamos prekių savybės, pagal kurias jie priskiriami prie atitinkamos prekių grupės, rūšies ar pavadinimo, su prekių savybėmis, nurodytomis prekių gabenimo dokumentuose;
- c) dokumentuose, atspindinčiuose gamybos, gabenimo, saugojimo ir realizacijos operacijas, esantys duomenys lyginami su norminės techninių dokumentų duomenimis;
- d) faktiškai panaudotų žaliavų ir pusfabrikačių savybės lyginamos su dokumentuose nurodytomis jų techninėmis savybėmis;
- e) prekių kokybiniai rodikliai lyginami su juos lydiniuose dokumentuose nurodytais rodikliais;
- f) prekių kokybiniai rodikliai lyginami su etiketėse ir įkainiuose nurodytais duomenimis.

Panašiai lyginama atliekant inventorizacijas, analizuojant įvairius nurašymo, perkainavimo ir kitus aktus.

Kontrabandos atvejais nusikaltimo dalyku tampa kontrabandinės vertybės. Tai gali būti įvairios prekės, pusfabrikačiai, žaliava ir pan. Ant jų, kaip ir ant pagrobto valstybinio, visuomeninio ar privataus turto, atsiranda tradicinių ir su kontrabandos procesu susijusių pėsakų. Tai pėsakai, suteikiantys informacijos apie kontrabandos pasikėsimo dalyko rūšį, kokybę, gamyklą, kurioje kontrabandinės vertybės buvo pagamintos, įrangą, kuria jos pagamintos, ir pan.

Kyšininkavimo, tarpininko kyšininkavimo, papirkimo bylose pasikėsimo dalykas dažniausiai būna pinigai, tačiau taip pat pasitaiko ir kitų vertybių, pavyzdžiui, brangenybių bei paslaugų. Paslaugos kartais būna materializuotos. Tai atlikti darbai.

Netikrų pinigų ar vertybinių popierių gaminimo, laikymo arba paleidimo į apyvartą pasikėsimo dalykas, kaip matyti iš šio nusikaltimo dispozicijos, yra pinigai ir vertybiniai popieriai. Galima rasti tokių šio nusikaltimo pėsakų:

- a) popierių, iš kurio pagaminti netikri pinigai ar vertybiniai popieriai: galima nustatyti jo kokybę, gaminimo būdą ir įrangą, kuria netikri pinigai ar vertybiniai popieriai pagaminti;
- b) dažus, panaudotus netikriems pinigams ar vertybiniams popieriams gaminti;
- c) pinigų ir vertybinių popierių gaminimo būdo, technologinio proceso aprašą ir pan.

Ant netikrų pinigų ir vertybinių popierių reikia ieškoti ir tradicinių pėsakų (pirštų atspaudų ir pan.). Tas pats pasakytina ir apie netikrų pašto ženklų, važiavimo bilietų, banderolių ir kitų specialių ženklų gaminimą.

Labai svarbūs yra tie atvejai, kai nusikaltimo pasikėsimo dalykas yra vertybės. Daiktiniais įrodymais tokiose bylose būna ne tik pagrobtos vertybės, bet ir vertybės, iš kurių buvo padarytas rezervas grobimui. Dažniausiai pažeidus vienos arba kitos partijos ar net visos vertybių gamybos technologiją arba jos atskirą ciklą, sudaromas vertybių perteklius, kuris ir pagrobiamas. Tačiau gamybos technologijos pažeidimų pėsakų lieka ant visos partijos ar net ant visų gaminių. Tas pats pasakytina ir apie kitus nusikaltimų ekonomikai, pavyzdžiui, kontrabandos, netikrų pinigų gaminimo ir realizavimo, įvairių prekių falsifikavimo dalykus. Šių nusikaltimų dalyku tampa ne tik vertybės, produkcija, prekės, į kurias tiesiogiai buvo nukreipta nusikalstama veikla, bet ir vertybės, kurios vienokiu ar kitokiu būdu buvo paveiktos.

Nusikaltimų dėl naftos produktų grobimo iš naftos bazių, degalinių, kitų realizacijos ar gabenimo įmonių specifiniais pėdsakais laikytini naftos produktų pertekliai ar trūkumai, neinkasuoti pinigai, dokumentai apie benzino gabenimą, kasos čekiai, nusikaltimo pasikėsimo dalykas ir pan. [10, p. 42].

Skaudžius padarinius sukelia nusikalstamos darbo saugos taisyklių pažeidimai, t. y. gamybos technologinės disciplinos, nustatytos operacijų atlikimo tvarkos, darbų nuoseklumo nesilaikymas ir pan. [7, p. 12]. Šių pažeidimų pėdsakai gamybos proceso metu lieka ant prekių, techninės įrangos ir t. t.

Įrankių ir priemonių pėdsakai

Ekonominiuose nusikaltimuose įrankiais ir priemonėmis dažniausiai būna gamybos įrankiai ir priemonės, taip pat transporto priemonės.

Valstybinių, akcinių bendrovių, individualių įmonių turto grobimo bylose netikrų pinigų ar vertybinių popierių nusikaltimų įrankiais dažniausiai tampa legalios gamybos įrankiai bei priemonės, kuriomis gaminama neapskaitinė produkcija, taip pat nelegalūs gamybos įrankiai ir priemonės, specialiai skirti neapskaitytai produkcijai, netikriems pinigams ar vertybiniams popieriams gaminti arba atskiriems technologiniams procesams atlikti, pavyzdžiui, įpakuoti, gaminti etiketes ir pan.

Įvairių nusikaltimo pėdsakų gali likti ant šių gamybos įrankių ir priemonių:

- skaitiklių (jeigu jie yra), pagal kurių rodmenis galima nustatyti faktiškai pagamintą produkciją (vertybes);
- įrenginių, kuriuose užprogramuoti parametrai, pagal kuriuos galima nustatyti faktinį technologinį režimą;
- įrenginių, kuriuose nurodyta pajėgumų apimtis, leidžianti nustatyti faktiškas vertybių gamybos, paslaugų suteikimo ir panašias galimybes;
- kompiuterinės įrangos, kuri leidžia nustatyti įvairius nukrypimus bei pažeidimus;
- kompiuterinės informacijos laikmenos (kieti diskai, diskeliai, kompaktiniai diskai, mikroschemos, atminties raktai (*USB memory flash*) ir pan.)

Ant gamybos įrankių ir priemonių gali likti ir tradicinių pėdsakų, ypač mikro- ir makrodalelių.

Ant transporto priemonių, kuriomis gabentas pagrobtas turtas, dažniausiai lieka tradicinių pėdsakų. Tokių pačių pėdsakų (taros, prekių likučių, kojų pėdsakų) gali likti ir gabenant kontrabandines prekes.

Kontrabandą nusikaltėliai dažnai slepia tarp oficialiai leidžiamų importuoti ar eksportuoti prekių. Tam reikia gamybos įrankių ir priemonių tarai bei etiketėms gaminti. Be to, reikia gamybos įrankių ir priemonių įvairioms slėptuvėms įrengti. Ant šių gamybos įrankių ir priemonių taip pat gali likti pėdsakų. Reikia pabrėžti, kad nelegalūs gamybos įrankiai ir priemonės visais atvejais jau vien dėl to, kad yra nelegalūs, baudžiamajoje byloje gali būti daiktiniai įrodymai.

Kiekvienu atveju svarbu nustatyti nusikaltimo įrankių ir priemonių pobūdį ir kokie pėdsakai ant jų galėjo susidaryti arba likti.

Nusikaltimo aplinka ir pėdsakai

Ekonominiuose nusikaltimuose aplinką, kaip ir visų nusikaltimų aplinką, galima skirstyti į dvi dalis: **tiesiogiai** su nusikaltimu susijusią, kai vertybės paimamos iš valstybės arba visuomeninės bei privačios organizacijos fondų, kyšis perduodamas arba paimamas ir pan., ir **netiesiogiai** su nusikaltimu susijusią, tai aplinka, kurioje gaminamos pagrobtos vertybės; vieta, kurioje virinamos papildomos ar perdaromos gamyklines transporto priemonės kėbulo angos (erdvės, slėptuvės), nusikaltėlio gyvenamoji vieta, kurioje atsispindi jo gyvenimo būdas, ir t. t. Praktiškai tiesiogiai arba netiesiogiai su ekonominių nusikaltimų darymu susijusi aplinka yra nedaloma, ir čia nėra ribų, kaip darant kitus nusikaltimus. Tai lemia nusikaltimų darymo būdas. Kitaip nei darant kitus nusikaltimus, nurodyto nusikaltimo būdo stadijos neturi griežtų ribų, o atskirų nusikaltimų ekonomikai, pavyzdžiui, valstybinio ar akcinio turto pasisavinimas ar iššvaistymas, kontrabandos, netikrų pinigų gaminimo, mokesčių vengimo ir pan., pasiruošimo stadiją dažnai sunku atskirti nuo nusikaltimo slėpimo, kartais būna sunku atskirti, kada baigiasi vienas epizodas (nusikaltimas) ir kada prasideda kitas.

Dėl to, atsižvelgdami į pėdsakų susidarymą, siūlome ekonominių nusikaltimų aplinkos neskirstyti į tiesiogiai ir netiesiogiai susijusią su nusikaltimu, o nagrinėti bendrai. Be to, šiuos klausimus nag-

rinėsime apibendrintai, išdėstydami tik bendras nuostatas, nes konkretūs variantai turėtų būti nagrinėjami aptariant atskirų ekonominių nusikaltimų metodiką.

Nagrinėjant ekonominių nusikaltimų pėdsakų susidarymo mechanizmą nusikaltimo aplinkoje, reikia atsižvelgti į tai, kad ekonominiai nusikaltimai dažniausiai padaromi pasitelkus oficialias struktūras, jų oficialią gamybinę, administracinę ir valdymo bei kitą veiklą bei technologiją, apskaitą ir raštyvedybą. Tai turi įtakos kai kuriems labai svarbiems dalykams.

Tais atvejais, kai nusikaltimo dalykas yra vertybės, būtina nustatyti žaliavų, pusfabrikačių iš paruoštos produkcijos apyvartą, pagrindinius šios apyvartos etapus; jie privalo atsispindėti atitinkamuose dokumentuose.

Šiuose dokumentuose dažniausiai fiksuojami faktiniai duomenys: vertybės, kiekis, rūšis, kas priėmė, kas perdavė vertybes bei kiti rekvizitai. Duomenys, pavyzdžiui, kiekio, kokybės, falsifikuojami dažniausiai tik galutiniame etape, pavyzdžiui, pajamuoiant produkciją. Dokumentai, atspindintys vertybių apyvartą, byloje tampa raštiniais ikiteisminio tyrimo duomenų šaltiniais, t. y. informacija apie faktinę vertybių apyvartą [2, p. 23–33].

Tais atvejais, kai nusikaltimo dalykas yra paslaugos, normali įmonės ar įstaigos veikla, būtina nustatyti dokumento, susijusio su nusikaltimo dalyku, apyvartą įmonėje (įstaigoje, organizacijoje), pagrindinius dokumentų apyvartos etapus, kurie privalo būti fiksuojami atitinkamuose dokumentuose (registruose, registracijos žurnaluose ir pan.). Juose turėtų atsispindėti faktinė būklė, ypač konkrečios paslaugos pagrindas: licencija, leidimas ir pan. Tokie dokumentai teisminėje baudžiamosios bylos nagrinėjimo stadijoje tampa rašytiniais įrodymais¹.

Nusikaltėliai dažnai greta oficialiųjų dokumentų (apskaitos) veda neoficialiąją, vadinamąją „juodąją“ (dvejopą)² apskaitą. Joje atsispindi faktinė vertybių, žaliavos, paslaugų ir pan. apyvarta, neretai fiksuojamos nusikaltimo dalyvių dalybos.

Tam, kad buhalterinės apskaitos pirminiai dokumentai ir kiti registrai būtų teisingai tvarkomi, o ekonominiai nusikaltimai tiriami, svarbu yra teisingai taisyti buhalterinių dokumentų klaidas. Dažnai klaidomis pridengiami nusikalstami veiksmai. Kartais itin sunku vienus veiksmus atskirti nuo kitų [14].

Buhalterinių įrašų klaidos klasifikuojamos: a) pagal priežastis (pavargimas, aplaidumas, blogai veikianti technika ir pan.); b) pagal reikšmę (vietinės ir tranzitinės); c) pagal atsiradimo vietą (tekste, skaičiuose) [9, p. 9]. Tyrėjui svarbios visos klaidų atsiradimo priežastys ir jų reikšmė. Ypač atkreiptinas dėmesys į tranzitines klaidas, kurios kituose dokumentuose ir registruose automatiškai sukelia klaidas. Tai svarbu ir tada, kai to „automatinio“ atsiradimo nėra, o klaida „nepastebėta“ ir neištaisyta.

Lyginant visus vertybių, paslaugų ir panašius apyvartą atspindinčius dokumentus, galima nustatyti intelektualias dokumentų klastotes. Tačiau dokumentuose galimos ir materialios – parašų, vertybių kiekio, kokybės, datų – klastotės. Ant dokumentų gali susidaryti ir kitų tradicinių pėdsakų – pirštų atspaudų, mikrodalelių, tačiau tai yra atskiro tyrinėjimo dalykas.

Norminio veiklos modelio pėdsakai

Tiriant valstybės tarnautojo ir jam prilyginto asmens taikomą norminį veiklos modelį, arba A. Dulovo vadinamąją „funkcinę matricą“, turi būti nustatyti visi veiksmų pėdsakai – atspindžiai, t. y. išaiškinta, kokiuose dokumentuose ar pasikėsinimo dalykuose fiksuojami šios funkcijos eiga ir rezultatas. Tai galima nustatyti iš asmenų, žinančių apie funkcijų atlikimą ir jų rezultatus, apklausos. Tiriami ir įrankiai bei priemonės, kuriais funkcijos buvo atliekamos, jų padariniai. Pėdsakų galima rasti valstybinių ir kitų įstaigų ar organizacijų patikrinimo aktuose, ataskaitose, kontroliniuose užpirkimuose ir pan. [8, p. 101–102].

Lietuvoje šis įtariamųjų veiklos aspektas nėra plačiai nagrinėtas. Apie „funkcinę matricą“, lietuvių kalba pavadintą „norminiu veiklos modeliu“, rašė P. Kuconis.

Jis rašo, kad norminį veiklos finansų srityje modelį sudaro įstatymų, pavyzdžiui, Buhalterinės apskaitos pagrindų, Mokesčių administravimo, Fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinojo įstatymo ir kitų mokesčių įstatymų ir Vyriausybės nutarimų reikalavimai. Asmuo, tiriantis nusikaltimą finansams, privalo žinoti norminį nusikaltimo subjekto veiklos modelį, t. y. atitinkamų norminių aktų reikalavimus, tačiau šis modelis nėra įrodinėtina bylos aplinkybė [3, p. 27].

¹ Vartodami sąvoką „rašytiniai įrodymai“ stengiamės sureikšminti vieną duomenų šaltinių rūšių – dokumentus, išskirdami iš Lietuvos BPK 96 str. tradicinius ir iki šiol informatyviausius.

² Pastaraisiais metais paplito trejopa, ketveriopa apskaita. Viena – savininkui, kita – akcininkams, trečia – investuotojams, ketvirta – valstybei.

Priėmus Audito įstatymą [1], atsirado teisinis pagrindas atlikti ne tik ūkinės finansinės veiklos auditą (patikrinimą), bet ir įmonės administravimo auditą, o tai svarbu analizuojant įtariamojo veiksmus valdant įmonę arba organizaciją. Tai ypač svarbu tiriant nusikalstamą bankrotą (LR BK 209 str.).

Reikia pabrėžti, kad ne visiems nusikaltimams ekonomikai būdingas norminis veiklos modelis. Tai pasakytina apie uždraustas ekonomikos veiklos sritis, nes verslinę (pavienę) kontrabandą, t. y. tuos atvejus, kai įtariamasis nėra susijęs funkciniais ryšiais su ūkio subjektu.

Išvados

Apibendrinant šiame straipsnyje išdėstytas mintis, galima padaryti tokias išvadas:

1. Kriminalistiniu požiūriu ekonominius nusikaltimus galima klasifikuoti ir apibūdinti pagal kriminalistiniu požiūriu svarbius nusikaltimo požymius. Šiuos požymius tyrinėja kriminalistikos atskirų nusikaltimo rūšių kriminalistinės nusikaltimų charakteristika, kurioje yra tokie elementai: nusikaltimo darymo būdas, nusikalstamo pasikėsینimo dalykas, nusikaltimo situacija (aplinkybės), paliekamų pėdsakų pobūdis ir kiti.

2. Atskirų ekonominių nusikaltimų rūšių kriminalistinėje charakteristikoje nusikaltimų darymo būdas yra vienas iš pagrindinių elementų. Nusikaltimo ekonomikai darymo būdas yra išorinėmis ir vidinėmis aplinkybėmis determinuotų, bendru tikslu sujungtų veiksmų, kuriais ruošiamasi nusikaltimui ir kuriais jis padaromas bei slepiamas, sistema.

Pagal nusikaltimo raidos etapus nusikaltimus ekonomikai galima skirstyti taip:

- nusikaltimui ekonomikai buvo ruošiamasi ir jis buvo nuslėptas;
- nusikaltimui ekonomikai buvo ruošiamasi, bet veiksmus nuslėpti nesistengta;
- nusikaltimas padarytas be išankstinio pasiruošimo ir neslepiamas;
- nusikaltimas padarytas be išankstinio pasiruošimo, bet buvo slepiamas.

3. Nusikaltimo darymo būdo pasirinkimą lemia tam tikros objektyvios aplinkybės:

- ūkio šaka ir įmonės, įstaigos ar organizacijos veiklos ypatumai;
- dokumentų (buhalterinės apskaitos ir įmonės valdymo) judėjimo, tvarkymo, saugojimo ir kontrolės sistema;
- kaltininko pareigybinė padėtis, jo galimybė gana laisvai prieiti prie materialinių vertybių ar piniginių lėšų, jas valdyti, saugoti arba kitaip jomis disponuoti;
- galimas pasikėsینimo dalyko (pvz., materialinių vertybių, pinigų ar vertybinių popierių, dokumentų, specialiųjų ženklų, banderolių, paslaugų, prekybos ženklų, komercinės informacijos ir pan.) pobūdis ir mastas;
- nustatytas ekonominių subjektų norminis veiklos modelis.

4. Nusikaltimams ekonomikai būdingi rašytiniai bei technologinio (gamybinio) pobūdžio pėdsakai.

5. Ant gamybos įrankių ir priemonių gali likti įvairių nusikaltimo pėdsakų:

- skaitiklių (jeigu jie yra) rodmenys, pagal kuriuos galima nustatyti faktiškai pagamintą produkciją (vertybes);
- užprogramuoti parametrai, pagal kuriuos galima nustatyti faktinį technologinį režimą;
- pajėgumų apimtis, leidžianti nustatyti faktišką vertybių gamybos, paslaugų suteikimo ir panašias galimybes;
- kompiuterinė įranga, leidžianti nustatyti įvairius nukrypimus bei pažeidimus;
- kompiuterinės informacijos laikmenos (kietieji diskai: kieti diskai, diskelis, kompaktiniai diskai, mikroschemos ir pan.).

LITERATŪRA

1. **Audito** įstatymas // Valstybės žinios. 1999. Nr. 59–1916.
2. **Burda R.** Document (Handwriting) Examination in Investigating Fictitious Accountancy and Bookkeeping // Document various specifications. – Wrocław, 2003. No. 7.
3. **Kuconis P.** Nusikaltimų finansams, tiriamų suminio proceso tvarka, kriminalistinė charakteristika ir įrodinėtinės aplinkybės // Kriminalistikos ir teismo ekspertizės problemos. Mokslo darbų rinkinys. – Vilnius, 1996.

4. Kurapka E., Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. Kriminalistikos technikos pagrindai. Vadovėlis. – Vilnius, 1998.
5. Matulienė S. Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nusikaltimų tyrimo metodikoje: teorinių ir praktinių problemų šiuolaikinė interpretacija. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2004.
6. Бурда Р. Механизм образования следов как элемент криминалистической характеристики экономических преступлений // Проблемы совершенствования деятельности органов внутренних дел в современных условиях и подготовки кадров для системы МВД. Тезисы материалов международной научно-практической конференции под ред. И. И. Басецкого. Минск. 9–10 апреля 1998 г. Часть первая. – Минск, 1998.
7. Вахитов Ш. К. Судебное рассмотрение дел о преступных нарушениях правил охраны труда. – Москва, 1986.
8. Дулов А. В. Основы расследования преступлений совершённых должностными лицами. – Минск, 1985.
9. Кондакова Н. М. Организация документооборота. Порядок хранения и уничтожения бухгалтерских документов. – Минск, 1999.
10. Ларичев В. Д., Проткин А. А. Организация и методика расследования хищений горюче-смазочных материалов. – Москва, 1989.
11. Образцов В. А. Криминалистика. Курс лекций. – Москва, 1996.
12. Пузене Б. П. Судебно-бухгалтерские экспертизы по установлению недостачи (излишков) материальных ценностей на предприятиях бытового обслуживания населения, осуществляющих пошив и ремонт одежды и обуви // Вопросы борьбы с преступностью и судебной экспертизы. Вып.3. – Вильнюс, 1991.
13. Танасевич В. Г., Букалов К. А. Приёмы исследования обстоятельств уголовного дела с помощью специальных товароведческих познаний // Проблемы предварительного следствия. Вып. 9. – Волгоград, 1979.
14. Тяжких Д. С. Типичные ошибки, допускаемые при отражении финансово-хозяйственной деятельности в бухгалтерском учёте. Рекомендации по их устранению. Практическое пособие. Том 1, 2. – Санкт-Петербург, 1997.

Features of Formation of Traces in Economic Crimes

*Assoc. Prof. Dr. Ryšardas Burda
Mykolas Romeris University*

Keywords: criminalistics, criminal procedure, economic crime, crime trace, modus operandis, crime mechanism, suspect.

SUMMARY

The criminal committing of an economic crime is not free to choose a way of commitment of a crime. His choice is caused by a line of objective circumstances such as features of activity of the enterprise or organization, system of movement, registration, storage and control of the documents at the enterprise, an official situation of a criminal at the enterprise and opportunity of easy approach to material assets like money resources, opportunity to dispose or different ways to operate, features of a subject of a crime, its character and size, the model established by the normative acts of normative action of the economic subject and physical person.

The features of the mechanism of commitment of a crime and also process of formation of traces of a crime committed in the sphere of economy are determined by the following circumstances.

First, during commitment of a crime committed in the sphere of economy criminals influence subject effect of an encroachment at all stages of commitment of a crime: preparing for a crime, committing of a crime and concealing of a crime. Different from other many crimes where traces of a subject of a crime, the instruments of a crime etc. can be shown only in the second stage (for example, at realisation of a crime), in crimes committed in the sphere of economy, the traces are shown already in an initial stage. On the objects of a crime the traces can be not only mechanism of commitment of a crime, but also traces formed on other stages of commitment of a crime.

One of the features of the mechanism of a crime committed in the sphere of economy is also that that the subject of a crime already at a stage of preparation to a crime makes actions directed to concealment of the crime. For example, preparing for transportation of an illicit cargo beforehand are prepared not only cargo, documents or counterfeit accompanying documents but also place of warehousing, realisation of the goods that in turn causes requirement of organisation and conducting double accounts department, fake of the tax documents etc.

Secondly, often character of traces of a crime committed in the sphere of economy is another than traces' of traditional crimes. Though there are enough of traditional traces of a crime, such as traces of hands, footwear, micro particles, traces of biological character etc., for crimes committed in the sphere of economy the most characteristic are traces of industrial (technological) character and traces of documenting. On a subject of a crime traces of technological process more often are formed and the process of a crime is displayed in the documents which subsequently become the written (documentary) proofs. It is also special that „guilty persons“ make a subject of criminal attempt (for example, goods, false money etc.). Moreover, it is characteristic for subject's not only superficial, but also internal traces. In general they are characterised as property of the subject, structure, material, quality etc.

